

ZEEWOORDEN

Wij zochten de betekenis van enkele intrigerende zeewoorden voor je op.

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Fons Verheyde, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

KOMBUIS

Kombuis, een term die in Nederlandse bronnen verschijnt vanaf midden 16^e eeuw, betekende aanvankelijk 'voorraadkamer op een schip', maar heeft in het woordenboek van Kiliaan (1599, aangehaald in MNW en WNT) ook al de betekenis 'scheepskeuken'. Een scheepskeuken stelde oorspronkelijk niet meer voor dan een houten bouwsel met een kachel erin, gesitueerd in het midden van het schip, omdat daar het schommelen het minst erg was. Het was de enige plek op het houten vaartuig waar vuur gemaakt mocht worden.

Zoals met veel scheepstermen uit de hoogtijperiode van de Nederlandse scheepvaart het geval is, hebben heel wat andere talen het woord *kombuis* van het Nederlands overgenomen. In het Frans spreekt men van *cambuse*, het Engels kent *caboose* (al kan dit laatste ook rechtstreeks van het Nederduits komen), het Hoogduits *Kombüse*. In het Afrikaans werd en wordt *kombuis* ook gebezigd als benaming voor een keuken of stookplaats op de vaste wal (Van Wyk i.v. kombuis). Nog vele andere talen, gaande van Scandinavische, Baltische, Romaanse en Slavische tot exotische creolentalen als het Negerhollands, namen het woord in de een of andere vorm over uit het Nederlands of het Nederduits. Van der Sijs noemt er in haar uitleenwoordenboek niet minder dan tweeëntwintig (Van der Sijs 2010 i.v. kombuis).

De meeste etymologische bronnen zijn het erover eens dat het woord uit het Nederduits afkomstig is (Middel Nederduits *kabuse*, Nieuw Nederduits *kabuus*, *kabüse* en andere vormen), maar naar de exacte etymologie heeft men het raden. De oorspronkelijke betekenis in het Nederduits lijkt 'eenvoudig houten gebouwtje' te zijn. Dicht in de buurt daarvan liggen de toepassingen 'kleine kamer', 'hok', 'optrekje' van de varianten *kabaus*, *kabuske*, *kabuisje*, *kaboes* in het huidige Limburgs (Debrabandere i.v. kabaus). In het Litouws betekent het aan het Nederduits ontleende *kabūzis* 'schuurtje, bouwval'. Wellicht waren de voorraadkamers en de

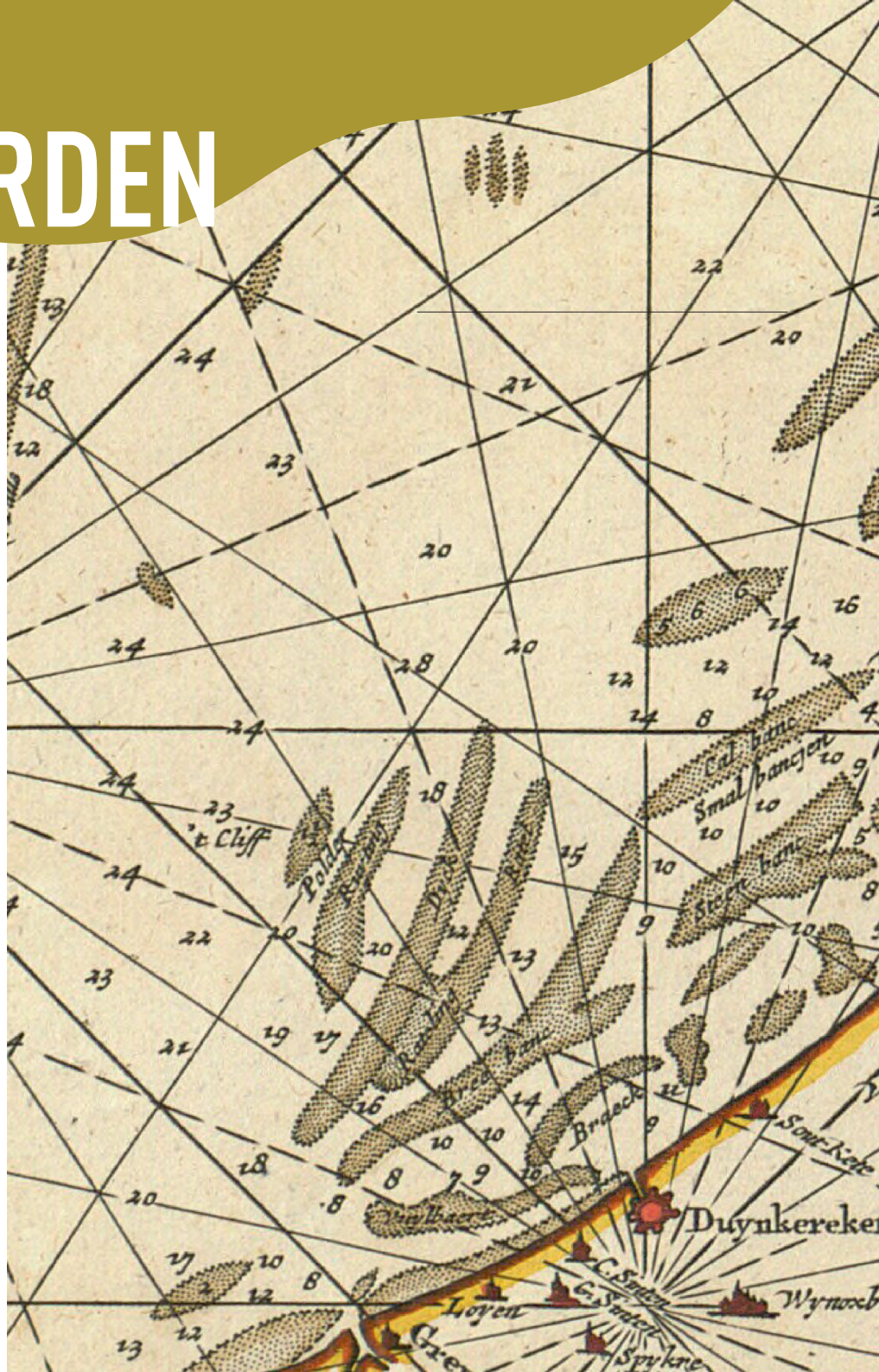
ZEEWOORDEN

keukens op oude schepen eenvoudige houten bouwsels die wegens brandgevaar boven op het dek opgetrokken waren, en zo kreeg het woord *kabuus* in het Nederlands de specifieke betekenissen ‘voorraadkamer’ en ‘scheepskeuken’. Kiliaan (1599) noemt *kabyuse* ‘voorraadkamer, eetkamer of keuken op een schip’ nog Saksisch en Rijnlands (EWN i.v. kombuis). Er is een theorie dat het tweede element van *kabuus* van *huus* ‘huis’ afkomstig zou zijn, met een eerste, aan het Frans ontleend element *ka(b)-*, dat op het wat sjofele karakter zou slaan (zoals in Fr. *cabane* ‘hut’, ‘sjofel optrekje’), maar die band met het Frans lijkt erg onwaarschijnlijk. Opmerkelijk is de gelijkenis van de Nederduitse vorm met Lat. *cac(c)abus*, ‘kookpot’. Mocht dit woord – dat ook ten grondslag zou liggen aan *kachel* – een invloed gehad hebben, dan moet dat met een betekenisoverdracht van deel (kookpot > kachel) naar geheel (keuken) gebeurd zijn. Hoewel een van de betekenissen van *kombuis* inderdaad ook ‘kookkachel of fornuis’ kan zijn (WNT i.v. kombuis), acht het EWN deze oorsprongstheorie weinig waarschijnlijk.

Uit de vorm *kabuse* ontwikkelde heden-
daags *kombuis* via een [a] > [o]-wisseling in
voortonige lettergreep, en een ingevoegde
of epenthetische [m] voor de lip-plofklank
([b]/[p]) zoals in *pompoen* (van Frans *pépon*,
uit Latijn *pepo* < Grieks *pepoon*), vgl. bij
tand-en keel-plofklanken de ingevoegde [n]
in *pindale* (< *pedale* 'pedaal'), *frinket* (< *freket*,
ferket 'vork'). Zoals in het Hollands gebruike-
lijk, is de eind-*e* afgefallen.

BIBLIOGRAFIE:

- De Bo L.L. (1892). Westvlaamsch Idioticon. Gent (facsimile-uitgave, Handzame, 1991)
- Desnerck R. (2006). Oostends Woordenboek. Oostende. Vierde uitgave
- Desnerck R. et al. (2009). De woelige Wielingen; Vierboete. De Grote Rede 25: 28-30.
- EWN = Philippa M., Debrabandere F. & Quak A. (2003-2009). Etymologisch woordenboek van het Nederlands, 4 delen. Amsterdam, Amsterdam University Press. Te raadplegen op www.etymologiebank.nl/
- MNW = Verwijs E. & J. Verdam (1885-1929). Middelnederlandsch Woordenboek. 's Gravenhage. (<http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>)
- Van Cauwenberghe C. (1966). Hydrografische analyse van de Scheldemonding ten oosten van de meridiaan 3°05' tot Vlissingen. Het Ingenieursblad 35 (17).
- Van der Sijns N. (2010). Nederlandse woorden wereldwijd. Den Haag. Te raadplegen op www.etymologiebank.nl
- Van Wyk G.J. (2003). Etimologiewoordeboek van Afrikaans, Stellenbosch (aangehaald i.v. kombuis in de etymologiebank: www.etymologiebank.nl)
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998 (<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>).

Een kaart uit 1681 van de hand van Johannes van Keulen met vermelding van de 'Spleet', de geul in het Westerschelde mondingsgebied, later 'Scheur' genoemd en de term 'Scheurlag', een variant van het oorspronkelijk 'Scheurleg', een plaats waar vissers hun netten legden.

HET SCHEUR

Het vaarwater Scheur staat vandaag bij zeevarenden synoniem voor de belangrijkste vaarroute naar en vanuit de haven van Zeebrugge en de Westerschelde. Minder bekend is dat deze geul, ten noorden van de zandbanken Wandelaar en Bol van Heist, nog maar een dikke vijftig jaar in haar huidige vorm bestaat. Vóór 1963 was er enkel de Wielingen als hoofdvaarwater in de Westerscheldemonding en vormde het Scheur nog geen vaarwater maar een voor zeeschepen niet toegankelijke geul.

De openstelling van het vaarwater Scheur in 1963

EERST WAREN ER DE HONTE EN DE WIELINGEN...

De geschiedenis van de Westerschelde is er een van drastische veranderingen de voorbije honderden jaren, met een hoofdrol voor de "woelige" Wielingen (zie Grote Rede 25). Tijdens dit proces veranderde de vroegere Honte, een grote kreek gelegen aan de Wielingen, in het imposante estuarium dat we nu kennen als de Westerschelde. Vandaag vloeit in de wel vijf kilometer brede monding tussen Vlissingen en Breskens tweemaal per dag 1 miljard

m³ zeewater in en uit. Onnodig te zeggen dat deze hydrodynamische krachten vanuit de getijrivier Westerschelde niet zonder gevolgen bleven voor het mondingsgebied: het verdwijnen van verschillende eilanden, het terugdringen van de Vlaamse en Zeeuwse kuststreek, de verzanding van het Zwin en de erosie van banken en geulen in en om de Wielingenpas. In het begin van de zestiger jaren van de voorbije eeuw achtten de bevoegde autoriteiten het nodig om de toegang voor de scheepvaart naar de Westerschelde beter te ontsluiten. Het idee was om het traject van de diepe Wielingen voor Zeeuws-Vlaanderen via een vaarroute te verlengen tot aan het bestaande Scheur. Het Scheur was immers toen al een geul, die op een natuurlijke manier zo'n meter dieper was dan de geringste diepte in de Belgische Wielingen.

ZICH EEN DIEPERE WEG BAGGEREND TUSSEN DREMPELS EN SCHEPSWRAKKEN

Een verbinding realiseren kon het best door twee zogenaamde *drempels*, kleigie ophogingen tussen de banken Bol van Heist en Bol van Knokke en tussen Wielingen en Scheur, weg te baggeren. Tijdens deze baggerwerkzaamheden (april 1960 tot 1965) verrichtte het hydrografisch schip "Paster Pype", in opdracht van de Dienst der Kust, regelmatige lodingen. Naast die kleigie drempels vormden ook scheepswrakken een hindernis. De Britse torpedojager "Maori" (bouwjaar 1909, lengte: 105m, breedte: 18,1 m), gezonken op 5 juli 1915, lag midden in het Scheur en was bekend bij de autoriteiten. Hoewel in Engeland erkend als oorlogsgraf ("war grave"), moest de bovenbouw er in de loop van 1961-1962 aan geloven. Toen de restanten van deze Engelse torpedojager bij latere verdiepingswerken in het Scheur opnieuw boven de omringende bodem bleken uit te steken, besloot de Tijdelijke Vereniging voor Baggerwerken in 1982 tot de volledige destructieve opruiming.

NIEUWE VAARROUTE EEN FEIT

In het "Bericht aan Zeevarenden" van 21 maart 1963 volgde de officiële aankondiging: de nieuwe vaarroute "Scheur-Wielingen" was een feit! Dit ging gepaard met een totaal nieuwe bebakening over de volle twintig kilometer van dit vaarwater. Hiermee was uiteraard de kous niet af, want over de volledige lengte van het Scheur (van de Wandelaarbank tot de drempel Scheur-Wielingen) moest de vaargeul ook nog minstens 5 meter verdiept worden. En ter

hoogte van Zeebrugge in de Pas van het Zand en het Ribzand diende nog een diepe aansluiting met de Scheurpas te worden gemaakt en 6,5 meter te worden uitgebaggerd. Voor wie vandaag het vaargebied vóór Zeebrugge – vanaf de Wandelaarbank tot de Westerscheldemonding – op een gedetailleerde zeekaart bekijkt, valt het op hoe dominant het vaarwater Scheur is geworden. Het vroegere vaarwater Wielingen (van de Wandelaar tot ter hoogte van Cadzand) is wat op de achtergrond geraakt en nog hoogstens een secundaire scheepsroute voor kleinere schepen.

'Scheur' als ingeslepen vaargeul

SPLEET GAAT OVER IN SCHEUR

De benaming *Scheur* is niet voorbehouden aan de hierboven vermelde vaargeul. Het is bijvoorbeeld ook de naam voor een aftakking van de Rijn en Maas ter hoogte van Rotterdam, ook wel *Scheurdiep* of *Sluisse Diep* genoemd. En op oude kaarten van o.a. Blaeu (1662), Visscher (1684) en Jaillot (1720), verschijnt de naam in vele varianten, zij het niet ter hoogte van de Westerscheldemonding maar net ten westen van Duinkerke.

De naam *Scheur* voor de geul in het mondingsgebied van de Westerschelde is dan weer voor het eerst terug te vinden op zeekaarten uit de periode 1900-1908. Daarvoor heette ze *Spleet*. Op de kaarten uit 1900-1908 komen beide namen voor, waarbij *Spleet* nu nog slechts een oostelijk gelegen restant vormt van wat de geul vroeger was. De benamingen *spleet* en *scheur* zijn vrijwel synoniem. *Scheur* is afgeleid uit de stam van *scheuren*, *spleet* uit die van *splijten*. Beide duiden ze met betrekking tot de bodem ongeveer hetzelfde aan: een enigszins langgerekte, nauwe gaping, een plek waar de grond als het ware gebarsten, gespleten of opengescheurd is.

WAAROM HÉT SCHEUR?

Intrigerend is de vraag waarom het toponiem *Scheur* vergezeld is van het onzijdige lidwoord: *Het Scheur*, terwijl in de gewone woordenschat het woord *scheur* een de-woord is, bv. in een zin als *De scheur in zijn jas was goed te zien*. Een zekere verklaring voor dat genusverschil moeten we schuldig blijven, maar misschien moet die gezocht worden lang de volgende weg. In het

Nederlands zijn eigennamen voor landen, dorpen en steden onzijdige woorden, bv. *Het meertalige Brussel*. Als een mannelijk of vrouwelijk zelfstandig naamwoord vaak wordt gebruikt in vaste verwijzende uitdrukkingen naar één welbepaalde plaats, neigt dat woord er, in nogal wat Nederlandse dialecten, toe het onzijdige genus aan te nemen. Grammaticaal gesproken zijn onder meer *school* en *stad* de-woorden, maar als er verwezen wordt naar de school of de stad waarmee de spreker het meest vertrouwd is, wordt vaak gezegd *het school* en *het stad*, bv. *Vandaag moeten de kinderen niet naar 't school*. *Moet je vandeweek nog naar 't stad*? In dergelijke zinnen lijkt het woordgeslacht zich aan te passen aan de regel die geldt voor toponiemen. Mogelijk heeft dezelfde genuswissel zich voorgedaan bij *scheur*, toen dat woord van gewone soortnaam tot vaste plaatsnaam voor een specifieke geul evolueerde.

EN WAT MET DE NAAM SCHEURLEG OF SCHEURLAG?

Nabij het Scheur ligt een plaats met de naam *Scheurleg* of *Scheurlag*, die al vermeld staat op zeekaarten uit de 17^e eeuw, onder andere van Johannes van Keulen, Pieter Goos, Hendrick Doncker en Nicolaes Visscher. *Scheurleg* is vandaag tevens nog de naam van een straat in Heist, gelegen in een wijk waar tal van straatnamen gevormd zijn met zandbank- en geultoponiemen en visserijtermen. Van de twee variëteit vormen zal de eerste wel de etymologisch juiste zijn. Het is ook de gebruikelijke vorm in de visserstaal (De Bo i.v. *scheurleg*, Desnerck i.v. *sjheurlég*). De samenstelling bestaat uit het toponiem *Scheur* en het woord *leg*, een afleiding van het werkwoord *leggen*, die in de visserstaal gebruikt wordt voor 'het leggen van het visnet' en bij uitbreiding ook voor een plek waar de vissers hun netten leggen in diep water. Van de variant *Scheurlag*, voor zover we weten enkel voorkomend op papier, berust de klinker in het eerste deel wellicht op een dialectische uitspraak met een erg open e-klink, die ten onrechte als een *a* werd genoteerd. Het woord *lag* bestaat noch in het Nederlands, noch in de Vlaamse dialecten in een enigszins hier toepasselijke betekenis.

MET MEDEWERKING VAN

- Lic. UG Elisabeth Van Peteghem, Leidend Ambtenaar Baggerwerken, Departement
- Mobiliteit & Openbare Werken, Maritieme Toegang, MOW Vlaanderen.
- Ing. Franky Warnier, Leidend Ambtenaar, Baggercel te Zeebrugge, Rtd.
- Ing. Johan Verstraeten, Leidend Ambtenaar, Afdeling Kust – Vlaamse Hydrografie.